

УДК 316.7+298.8+316.6

ЧИННИКИ НАБУТТЯ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ БАГАЇ (НА ПРИКЛАДІ СЦЕНАРІЇВ НАВЕРНЕННЯ ВІР'ЯН КИЇВСЬКОЇ ГРОМАДИ⁸)

Богданова О. В.

*кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Дудко Є. С.

*бакалавр соціології
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

У статті представлено аналіз чинників вибору релігійної ідентичності багаї, здійснений на основі глибинних інтерв'ю та спостережень у київській громаді. Виокремлено світоглядні й організаційні аспекти багаї, що сприяли наверненню до цього віросповідання, попри те, що воно не є традиційним для сучасного українського суспільства, а також проаналізовано функціональність віри та громади багаї для її вірян. На основі теоретичного й емпіричного матеріалу запропоновані припущення щодо процесу набуття нової релігійної ідентичності, що мають значення для подальшого розвитку теорії релігійного навернення (конверсії).

В статті представлено аналіз факторів вибору релігійної ідентичності багаї, проведений на основі глибинних інтерв'ю й спостережень в київській громаді. Виділено світоглядні й організаційні аспекти багаї, які сприяли наверненню до цієї віри, попри те, що це віросповідання не є традиційним для сучасного українського суспільства, а також проаналізовано функціональність віри й громади багаї для її вірян. На основі теоретичного й емпіричного матеріалу запропоновані припущення щодо процесу набуття нової релігійної ідентичності, які мають значення для подальшого розвитку теорії релігійного навернення (конверсії).

Based on in-depth interviews and observations in Kyiv Baha'i community, the article explores reasons for choosing this religious identity. We identify world-view and organizational aspects of Baha'i that were conducive for conversion to this faith despite the fact that it is not a traditional religion for the contemporary Ukrainian society. We also analyze the functionality of Baha'i faith and community for its followers. Based on theoretical and empirical material, the article offers propositions about the process of gaining a new religious identity, which are relevant for further development of religious conversion theory.

Ключові слова: релігійне навернення, релігійна конверсія, релігійна ідентичність, багаї, нетрадиційні релігії в Україні.

Із завершенням політики державного атеїзму в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, відбувся сплеск релігійності, що здобув значну увагу дослідників. Зростає кількість релігій, представлених в Україні, стрімко зростає кількість релігійних громад і примітно змінюється кількість респондентів, що відносять себе до певного віросповідання. Попри значну увагу до такого «релігійного ренесансу» [18], понині в Україні дуже мало емпіричних досліджень про те, за яких обставин люди набували й змінювали свою релігійну ідентичність та в чому причини вибору певного віросповідання в умовах релігійного плюралізму. І хоча більшість населення України обрали православну ідентичність⁹, частина відмовилася від домінуючого віросповідання й обрали інше – те, яке ані є традиційним для України, ані було наслідком від батьків у процесі первинної соціалізації. Понині обмаль відомо про те, що спонукало їх обрати віру, яка є «нетрадиційною» для сучасного українського суспільства.

Хоча в західній соціології та психології релігії можемо констатувати значне підвищення дослідницької уваги до проблематики релігійного навернення, або «конверсії», з 1970-х років

⁸ Висловлюємо щире подяку київській громаді багаї за максимальне сприяння в реалізації цієї дослідницької розвідки. Окрема подяка всім тим членам громади, хто поділилися своїми поглядами, почуттями й життєвими історіями, надавши глибинні інтерв'ю. Без їхньої відкритості до спілкування ця стаття не була би можливою.

⁹ Нині близько 80% населення України відносять себе до православного віросповідання [1; 17].

[24, 208; 28], українські дослідники поки що приділяли вкрай обмаль уваги цій тематиці, попри помітну присутність як традиційних, так і нетрадиційних віросповідань в українському публічному дискурсі¹⁰.

З іншого боку, попри значну увагу до проблематики релігійного навернення в західній соціології та психології релігії, низку спроб запропонувати типові сценарії або моделі навернення, понині не вдалося досягти комплексного бачення феномену навернення. Радше навпаки – в роботах останньої декади лише посилилася критика напрацьованих теорій [21; 22; 23; 26]. Адже щоразу, коли дослідники звертаються до емпіричного матеріалу, бачимо, що наявні теорії відповідають лише окремим випадкам навернення (у кращому разі характерні для певної релігійної групи) і не можуть бути широко застосовуваними. Відтак, чинні теорії мають обмежений евристичний потенціал і лише подальша робота з емпіричним матеріалом зможе допомогти розвинути наше розуміння феномену релігійного навернення, як у його соціальних, так і психологічних аспектах.

Відтак, дослідницькою проблемою є брак знання щодо релігійного навернення, зокрема навернення до нехристиянських віросповідань в українському суспільстві, попри значний ріст релігійного різноманіття й кількісних показників релігійності, що відбувся в Україні з кінця 1980х років. У цій статті покладено за мету здійснити внесок до розвитку розуміння соціальних аспектів феномену релігійного навернення загалом й у сучасному українському суспільстві зокрема шляхом представлення результатів пілотного дослідження сценаріїв навернення серед вірян київської громади багаї. Завданнями цієї невеличкої дослідницької розвідки є визначити причини, що спонукали вірян обрати віросповідання багаї, попри домінування християнства в нашому суспільстві; з'ясувати зміни, які, на думку респондентів, сталися в їхньому житті завдяки зміні релігійної ідентичності; виокремити типи сценаріїв навернення й експлікувати значення цього емпіричного матеріалу для подальшого розвитку теорії релігійного навернення.

Для коректної інтерпретації результатів дослідження необхідно висловити кілька методологічних й епістемологічних застережень. Емпіричний матеріал щодо навернення був отриманий шляхом глибинного інтерв'ювання людей, які є членами київської громади багаї¹¹. Також було проведено включені та невключені спостереження окремих заходів для повнішого розуміння діяльності громади¹². Відтак, по-перше, ми можемо констатувати лише ті обставини й причини навернення, які повідомляють самі респонденти, натомість безпосереднє виявлення як причин, так і обставин не є можливим. По-друге, більша кількість інтерв'ю, можливо, дозволила би виокремити більше чинників навернення, що спонукали обрати саме це віросповідання. По-третє, певна причина, що спонукала певного респондента обрати багаї, для іншої людини може бути причиною навернення до іншої віри, тобто ми не можемо вважати названі причини унікальними лише для багаї. Понад те, деякі з цих причин можуть бути одними з тих, що спонукали інших людей до прийняття християнського віросповідання (наприклад, позитивне враження від членів громади та її заходів). По-четверте, як і в будь-якому іншому якісному дослідженні, на основі цього матеріалу ми не можемо пропонувати узагальнень щодо навернення до багаї, натомість можемо лише висувати гіпотези про те, що є характерним для багаї (перевірка цих гіпотез можлива лише в результаті репрезентативних опитувань adeptів відповідного віросповідання). По-п'яте,

¹⁰ На основі біографічних повідомлень студентів Л. Скоковою було запропоновано три типи моделі релігійної ідентичності, що відповідають трьом різним сценаріям навернення: глибинної, критичної та ситуативної/афіліативної [19]. На основі біографічних текстів та напівформалізованих інтерв'ю Д. Мироновичем було проаналізовано навернення до українських неохаризматичних громад, а саме – церков «Посольство Боже» та «Нове Покоління» [14]. На основі анкетного опитування Л. Филипovich було висвітлено низку причин, що спонукали низку мешканців України обрати нехристиянське віросповідання [20].

¹¹ 7 глибинних інтерв'ю було взято й транскрибовано Є. Дудко навесні 2013 р. Аналіз було доповнено також 5-ма інтерв'ю, по одному з яких було взято й транскрибовано Заліною Крюковою, Анною Басовою, Крістіною Пастуховою, Дар'єю Радченко та Дариною Запорожець у рамках курсу «Соціологія релігії» кафедри соціології НаУКМА (викладач – О. Богданова) восени 2008 р. З 5 інтерв'ю були надані тими ж респондентами, з якими спілкувалася Є. Дудко, що дозволило отримати повніше уявлення про відповідні кейси. Таким чином, даний матеріал включає історії навернення 9 різних осіб, з них: двоє – чоловіки, семеро – жінки; семеро мали вищу освіту, двоє – середню спеціальну; двоє були віком від 20 до 30, один – від 31 до 40, троє – від 41 до 50, один – від 51 до 60, двоє – від 61 до 70. Оскільки релігійна громада є невеликою, з метою збереження конфіденційності учасників дослідження у цій статті не вказано точний вік, фах або іншу інформацію, що може підвищити імовірність впізнаності респондента. Аналітичне опрацювання матеріалів здійснене О. Богдановою.

¹² Загалом 7 заходів, які включали проведення виборів, навчальні заняття для дорослих і підлітків і відзначення релігійних свят.

аналізуючи причини релігійного навернення в межах наукового пізнання ми не можемо ані підтверджувати, ані спростовувати роль трансцендентного, натомість працюємо лише з описом обставин, думок і почуттів, про які повідомляють респонденти, та характеристиками громади, які можемо спостерігати безпосередньо, відвідуючи її заходи.

Деякі світоглядні й організаційні характеристики віри багаї

Релігія багаї¹³ досі не є широко відомою в Україні, хоча є добре знаною серед фахівців з релігії та значно поширена у світі – представлена майже в кожній країні світу та в низці залежних територій. Відтак, насамперед варто надати стисло характеристику її світоглядних й організаційних аспектів, що важливі для розуміння суб'єктивних чинників навернення до цього віросповідання.

За оцінками фахівців, станом на 1970-ий рік у світі налічувалося близько 3 млн. багаї [27], у 2000 – близько 6,5–7 млн. [25; 27]. Зростання за цей період більше, ніж удвічі, є серед найвищих темпів збільшення кількості вірян (імовірно, найвищим з усіх, але точні оцінки є проблематичними з огляду на методологію формування міжнародної релігійної статистики). Багаї властива чітка організаційна структура, що дозволяє координацію діяльності в глобальному масштабі, причому духовенство в багаї відсутнє й усі управлінські функції здійснювані тими вірянами, які були обрані для виконання тих чи інших функцій на термін від 1 до 5 років. За оцінками самих багаї, станом на 2000 рік у світі було 12591 «Місцеве духовне зібрання», що є найнижчим рівнем виборних зібрань¹⁴, з них найбільше в Азії (3772) та Африці (3716), дещо менше в Північній та Південній Америці (3330); у Європі – 946, в Австралії та Океанії – 877 [15, с.21]. В Україні, за інформацією багаї, наразі функціонує 15 громад, а загальна кількість вірян – близько 1000 осіб, майже 1/5 з яких належать до київської громади.

Хоча багаї можна вважати своєрідним продовженням іудео-християнсько-ісламської традиції, від початку існування цього віросповідання йому не був властивий релігійний ексклюзивізм, характерний для монотеїстичних віросповідань. Натомість, у світлі докрини багаї інші релігії постають як різноманітні шляхи до Бога. Віра багаї зародилася в Ірані; її початок сягає 1844 року, світоглядне становлення відбулося в другій половині 19 століття.

Ключові постулати віросповідання¹⁵ значною мірою відповідають гуманістичним цінностям, проголошеними на сьогодні в міжнародних правових документах: єдність людства; єдність релігій; подолання упереджень (релігійних, расових, класових, національних та інших); гармонія релігії та науки¹⁶; незалежний пошук істини; рівність чоловіків і жінок; обов'язковість освіти тощо [16, 27–46]. Причому багаї не лише мають індивідуально дотримуватися таких цінностей, але й активно сприяти їхньому утвердженню у світі. Однак, варто зауважити, що попри виразний акцент на ґендерній рівності у священних текстах та просвітницькій літературі багаї, до складу найвищого координаційно-керівного органу багаї – Всесвітнього дому справедливості, який функціонує з 1963 року, – можуть бути обрані лише чоловіки, натомість жінки можуть брати рівну участь в усіх інших управлінських і координаційних видах діяльності багаї [25, 159]. У квітні 2013 року відбулися 11-ті вибори на 5-річний термін до Всесвітнього дому справедливості й тоді ж було відзначено 50-ту річницю існування цього виборного органу [29]. Відповідно, уже впродовж 50 років жінки не входять до ключового керівного органу багаї.

¹³ Українською «багаї» (від араб. «світло», «слава») є словом на позначення як самого віросповідання, так і його вірян, причому як в однині, так і множини. Іншими словами, «багаї» може бути вживаним на позначення як релігії, так і окремої людини або декількох людей, що її сповідують. В академічній літературі присутні також такі версії назви цієї релігії, як «бахайзм», «бахай» та «бабізм». Назва віросповідання у цій статті та її правопис відповідає тій, що визначена самими багаї в Україні

¹⁴ Загалом рівні три: місцевий, національний та всесвітній. Оскільки організаційна система багаї передбачає регулярні вибори серед вірян до управлінських і координаційних структур, багаї ведуть чітку централізовану статистику тих своїх громад, що делегують представників.

¹⁵ Ключовими священними текстами багаї є писання засновника – Багаулли (роки життя 1817–1892), але особливе значення також мають тексти того, хто провів його одкровення, – Баба (роки життя 1819–1950). Абдул-Бага (1844–1921), старший син Багаулли, активно займався популяризацією віри й саме на його твори й стенграми виступів ми можемо бачити багато посилань у просвітницькій літературі багаї.

¹⁶ Словами Абдул-Баги: «Релігія та наука – це два крила, на яких піднімається вгору людський розум і розвивається людська душа. Неможливо літати на одному крилі. Якщо людина спробує полетіти, спираючись лише на крило релігії, – вона впаде в трясовину забобонів. Якщо ж полетить лише на крилі науки, то також не просунеться вперед, а впаде у безпросвітне болото матеріалізму» [цит. за 16, с.31].

Громади багаї задіяні у надзвичайно широкий спектр ініціатив: від дитячих і підліткових гуртків, освітніх курсів для дорослих до мистецьких і культурних заходів нерелігійного характеру¹⁷. Індивідуальні релігійні практики включають молитву та обов'язковий піст, групові – вивчення молитов і священних текстів, відзначання релігійних свят, проведення виборів у молитовному стані. Під час виборів відсутні практики як висування кандидатів, так і проведення будь-яких виборчих кампаній: кожен член громади анонімно називає, кого з громади хотів би підтримати на ту чи іншу посаду, причому термін перебування на більшості посад – лише 1 рік. Секретар, який веде документацію громади, та скарбник, який відповідає за облік пожертв та координування розподілу коштів, також є виборними посадами на 1 рік. Виборна система вимагає чіткого обліку вірян: їх вносять до місцевого й національного реєстру багаї, а також відносять до певного «сусідства» – тої громади, що є найбільш зручно розташованою для відповідної людини й де вона відвідуватиме більшість зустрічей. Заходи громад багаї є відкритими для тих, хто не є вірянами. Це справджується не лише для нерелігійних й освітніх заходів, але й молитовних зустрічей, свят і виборів (відповідно, на виборах можна бути присутніми, але право голосу мають лише члени громади).

Вибір віросповідання багаї

На основі глибинних інтерв'ю можна виділити два основні типи факторів вибору віри багаї. По-перше, відповідність нормативної картини світу віросповідання й потенційного адепта, тобто повний або значний збіг ціннісних орієнтацій людини та ключових постулатів віросповідання. Наприклад, респондентка ділиться першими враженнями від спілкування з вірянкою багаї, з якою познайомилася в професійному контексті: *«Ті речі, які вона розповідала, викликали в мене відчуття чогось такого, що саме собою зрозуміле, з чим було би дивно сперечатися або казати, що ти не погоджуєшся. Ну от як можна сперечатися з тим, що всі релігії мають бути в єдності? Або з тим, що всі люди – це представники єдиної людської раси, єдність людства? ... Це були такі загальногуманістичні ідеали, на яких я була вихована. І я так зраділа, що є така релігія, яка цими речами теж опікується»* [11]. *«Ніби вони висловлювали все те, що я для себе завжди інтуїтивно шукала. І об'єднання науки з релігією, і рівність чоловіків і жінок... І освіта для всіх...»* – зазначає інша респондентка [9].

По-друге, але не менш важливо, на вибір віросповідання впливають афіліативно-емотивні чинники, тобто ті емоційні переживання, які відчуває людина, спілкуючися з вірянами, беручи участь у заходах громади та знайомлячися із релігійною літературою. У кожного з респондентів мали місце чинники з обох категорій, але в одних акцент був більшою мірою на логічності й цілісності віровчення, а в інших – на емоційних переживаннях, пов'язаних із знайомством з новою вірою. Відповідно, в кожному інтерв'ю ми бачимо поєднання когнітивного й емотивного компоненту, причому дехто з респондентів навіть чітко акцентує важливість як логіки, так і почуттів. *«Це все так логічно й так красиво водночас,»* – пригадує свої перші враження від вчення багаї одна з респонденток, – *«...для розуму й серця всі відповіді на запитання»* [3]. *«[Багаї приваблює] тим, що це не просто віра. Віри вже на цьому етапі розвитку людства недостатньо,»* – зауважує інша, – *«Потрібен ще й розум... Віра без розуму – це фанатизм, а розум без віри – корисливість. Ось у багаї є і те, й інше»* [9].

Хоча в інтерв'ю ми бачимо значимість позитивних вражень від вірян й афективних зв'язків принаймні з деким із них (можуть бути як сильні емоційні переживання, так і просто комфортне відчуття), такі враження не означають відсутність або слабкість афективних зв'язків за межами релігійної громади в період навернення. Радше, ми бачимо пошуки додатково середовища, що сприятиме самореалізації. Як зауважив один респондент, який прийняв багаї на заміну атеїстичного світогляду: *«Для мене релігія – це набір правил, норм, концепцій, послуговуючися якими це життя можна прожити значно цікавіше, багатіше, повніше, насиченіше тощо»* [13]. Ця людина комфортно почувалася, маючи атеїстичний світогляд, і лише випадкова зустріч з багаї та дискусія з ними щодо можливості синтезу релігій спонукала його до ближчого знайомства із цим віровченням. Для цього респондента особливо важливими були логічність і синтетичність доктрини, яку він побачив у результаті тривалого вивчення літератури й полеміки з вірянами: *«Я побачив мереживо, яке поєднує юдаїзм, християнство, іслам, буддизм, зороастризм...»* [13].

¹⁷ Тут і нижче організаційні аспекти викладені на основі спостережень на заходах громади та спілкування з тими її членами, які мають знання або практичних досвід організаційної діяльності у громадах багаї.

У низці розповідей акцентовано увагу на важливості середовища багаї і в таких випадках ми можемо побачити виразний емотивний компонент: «*Ми розчинились просто в них, а вони – в нас, якось відразу... ми так потоваришували – не могли розлучитися*» [2]; «*Коли була на тій зустрічі, відчула чистоту й свіжість таку і, мені здалося, що я це вже зустрічала...*» [5]; «*І всі ці люди... вся ця молодь... Усі такі добрі, гарні, справедливі, чесні, талановиті, інтелігентні... Вони, як і ми, всі художники, музиканти, митці – мі всі так легко спільну мову знайшли*» [9]; «*Я відчула себе дуже легко й вільно саме на цьому семінарі. Зрозуміла, що є люди, яких непокоять такі ж питання, як і в мене, що є люди, які хочуть змінювати себе й своє середовище, і я на тому семінарі прийняла рішення, що теж хочу стати багаї...*» [10]; «*...чудова атмосфера... Там була присутня емоційність... певне натхнення, але воно таке гармонійне, тепле*» [6].

Респонденти називали такі світоглядні й організаційні аспекти багаї, що звучали відповідними їхнім переконанням, а відтак, спонукали ближче познайомитися із віросповіданням:

- єдність людства;
- єдність релігій;
- єдність духовності й науки;
- обов'язковість освіти;
- рівність чоловіка й жінки;
- самостійний пошук істини;
- егалітарність взаємин у громаді та відсутність духовенства;
- відсутність дискримінації за расою, етнічністю, мовою, матеріальними статками;
- добровільність пожертв (у випадку готівкових пожертв, що можуть бути покладені до скриньки, не лише добровільність, але й анонімність);
- відсутність активного рекрутингу нових вірян.

Примітно, що низка ключових положень вчення багаї відповідають «Загальній декларації прав людини», хоча були сформульовані століттям раніше. Водночас, чіткий акцент на важливості як віри, так і науки для людства, який присутній у священному тексті цього віросповідання, зацікавлює тих потенційних вірян, для кого важливим є логічність, раціональність мислення. «*Найбільше мені тоді сподобався принцип єдності духовності та науки. Оскільки я цього дуже шукала завжди й не знаходила,*» – зауважує одна з респонденток [2].

Із досвіду як відвідин заходів, так і спілкування з вірянами можемо констатувати, що серед багаї немає жодної стратегії рекрутингу нових членів, якщо не розцінювати як таку різноманіття громадських, культурних й освітніх ініціатив, які не присвячені питанням віри, але організовані багаї, а відтак збільшують шанси інших учасників дізнатися про це віросповідання. Варто зауважити, що наполегливе пропагування питань віри не захоплюється: «*якщо людина не бажає слухати, то ми говоримо «виночерпій не наливає, поки ніхто чашу не підставляє»*» [4]; «*у вірі багаї люди не мають права нає'язувати [віру] або вмовляти – не лише перехожих, але і своїх родичів, дітей. Поки діти неповнолітні (до 15 років) ми мусимо навчати їх усіх вір, учити їх любити всіх посланців від Бога – і Мойсея, і Ісуса Христа, і Мухаммеда, і Будду... всіх-всіх, які були*» [8]. Як підсумувала одна з респонденток своє враження від серії зустрічей: «*Що мені сподобалося: ніхто до мене не чіплявся, не вмовляє, не підштовхував. Я просто зовсім легко, вільно почувалася на цих зустрічах у центрі багаї*» [5]. Відсутність активного рекрутингу дозволяє тривалу участь у житті громади без прийняття віри багаї як власної релігійної ідентичності. Хоча дехто прийняв віросповідання буквально впродовж кількох тижнів, для декого цей процес міг тривати роками. Такий стиль спілкування в громаді дозволяє тим людям, які скептично налаштовані до релігії або належать до іншого віросповідання, бути регулярно залученими в спілкування з вірянами, попри розбіжності в релігійних поглядах, оскільки це сприяє їхній реалізації зацікавлень у психології, педагогіці, історії релігій, мистецтві тощо.

Організація фінансових питань є іншим чинником, що створює сприятливі умови для залучення до громади навіть скептично налаштованих людей. Як висловився респондент, який раніше був негативно налаштований щодо релігійних громад загалом: «*Якщо релігія, то тут зразу мусять бути якісь фінансові махінації, хтось збирає кошти, є головні й неголовні...*» [13]. Для іншого саме добровільність, а також анонімність або принаймні конфіденційність пожертв була серед факторів, що зацікавили завітати до громади, оскільки такий підхід перебував у різкому контрасті з практиками синагоги, яку на той момент відвідував респондент. Він так переказує, як йому вперше колега розповіла про багаї, після чого він зразу ж виявив ініціативу завітати до громади: «*Ми віримо в єдиного Бога й у те, що всі людини з одного джерела й Бог у певні періоди розвитку людства посилає вчителів, які*

допомагають людству просуватися вперед. Як у школі – у вересні прийшов викладач і каже: «Діти, вітаю Добре, що попередній вчитель вас так добре підготував до цього року. Тепер я буду вас навчати.» Ось так Бог посилає то Мойсея, то Ісуса, то Магомета, а останнього – Бахаулла... Пожертвування відкрите, ніхто не знає, ніхто не бачить, ніхто не вимагає, ніколи не вимагає, можна надихнути, але не вимагати. Є у вірі багаї відомі вчені, відомі діячі, артисти кінозірки, які роблять пожертви у сотні тисяч, але ніхто не знає, окрім скарбника. Але скарбника обирають у молитовному стані, тож скарбник не буде ходити й базікати про це» [7]. Подібно до рекрутингу нових членів, нав'язливий збір коштів у багаї не заохочений: «Бахаулла казав, що тільки в тому разі, коли внесок зроблений добровільно, ці гроші будуть Богом прийняті» [13].

Під час розгляду причин навернення до багаї постає питання, що саме спонукало обрати нехристиянське віросповідання? Дехто із респондентів ніколи не розглядали християнство як потенційну релігійну самоідентичність, оскільки не лише не були близько з ним знайомі, але й не бачили причин для ближчого знайомства на основі тої загальної ерудиції, яку про нього мали. Втім, інші респонденти сповідували православ'я, але зрештою прийняли рішення про те, що вони не можуть духовно розвиватися в рамках цієї віри. Як серед перших, так і других лунали такі застереження:

- християнству не властивий самостійний пошук істини, егалітарність взаємин у громаді, відсутність тиску авторитету священника (наприклад, «Самостійний пошук істини, що для мене було найважливішим. Ось, наприклад, батьки мене похрестили, виходить, вибравши для мене, у що я мушу вірити, натомість багаї говорять про самостійний пошук істини. Мене це дуже приваблювало» [3]);

- у православній доктрині немає рівності жінок і чоловіків і відповідні церкви не докладають зусиль для досягнення ґендерної рівності;

- чітка регламентація ритуалів або зовнішнього вигляду (наприклад, «Подорослішавши, я стала помічати деякі нюанси, які мене, мабуть, напружували: наприклад, не так хрестися, не так стоїш, нахилився не так, певні ритуальні моменти, що не дають духу проявитися. І я як почала ходити [до церкви], так і перестала... Але, тим не менш, я молилася вдома. Без молитви я не вставала, без молитви не лягала, і потім, коли довідалася про віру багаї, то я якось відразу душею відчула, що це саме те, що мене не буде обмежувати, а навпаки.» [10]; інша респондентка розповіла про засудження носіння штанів жінкою у православ'ї, з яким вона стикнулася на практиці, і своє неприйняття такого роду обмежень на одяг);

- негативне або й вороже ставлення до інших віросповідань, зокрема й інших течій християнства (наприклад, «Я не розуміла, чому я не повинна приймати такими, як є, послідовників Крішни, буддистів і тих же рериховців... Я дійшла висновку, що скрізь є люди, скрізь є Бог, але він веде кожного власним шляхом... Мене дуже засмучувало неприйняття одне одного й неприйняття віри іншої людини в рамках християнства... Папа Римський приїздив до України і тут православні заявляли, що він від сатани, від диявола... Зараз я вже чую інше з боку православ'я, але тоді було дещо жорсткіше» [5]);

- доктрина початкової гріховності та необхідності каяття;

- поширена комерціалізованість надання деяких ритуальних послуг священниками.

Функціональність віри та громади багаї для її вірян

Прийнявши певне віросповідання, людина не обов'язково залишається з ним все життя, натомість може змінити релігійну ідентичність на іншу. Розуміння того, яке значення мали релігійна віра й громада після навернення допомагає виокремити чинники, які могли посприяти тому, що людина залишилася адептом саме цього віросповідання, замість того, щоб за деякий час продовжити пошук віросповідання, яке ще повніше відповідатиме її духовним запитам, або й взагалі не відносити себе більше до жодного віросповідання.

Дехто з респондентів змінили кілька релігійних ідентичностей до того, як стати багаї, проте на момент інтерв'ю сповідували цю віру вже понад 15 років (примітно довше, ніж інші віросповідання). Серед змін, які відбувалися в житті респондентів завдяки наверненню до багаї, згідно з їхніми розповідями, можна виокремити такі:

- розвиток особистісних якостей та тих, що корисні в широкому спектрі видів професійної діяльності;

- зміна в інтерпретації та оцінці своїх потреб і подій у житті, а відтак і зміни у світських царинах життя (наприклад, зміна роботи);

- відчуття сенсу життя й підтримки в ньому, що дає відчуття внутрішнього комфорту;

- наявність середовища однодумців, до яких можна звернутися по допомогу в разі потреби й серед яких можна зустріти як друзів, так і людину для шлюбних взаємин;

- можливість спілкування з людьми з різних культур і країн (багаї підтримують активну комунікацію між громадами різних країн).

Завдяки широкому спектру заходів, орієнтованих не лише на інформування про віру, але й на особистісний або суспільний розвиток, члени громади мають можливості для розвитку й самореалізації: *«Споріднює загалом не просто те, що ми – багаї, а те, коли ми беремо в чомусь участь, разом щось робимо»* [12]. Наприклад, для однієї з респонденток «рік служіння» дав нові знання та навички й призвів до радикальної зміни професійної діяльності: *«Рік служіння – це коли ти рік не працюєш, ідеши з роботи й допомагаєш у розвитку віри. І я тоді дуже переживала, оскільки думала, що кину роботу й потім не знайду. Був такий внутрішній мандраж, але завдяки молитві й такому підходу правильному я прийняла це рішення і я про нього не шкодую, адже в мене за цей рік дуже змінилося життя, я дуже багато чому навчилася... По-перше, в мене з'явилося багато контактів..., я навчилася спілкуватися. Потім навчилася бути самостійною: я могла сама поїхати в інше місто, домовитися про якийсь захід, а до того я була більше домашньою дівчинкою. Нас набирали команду й було важливо знаходити з усіма спільну мову, працювати в групі. Тобто це було дуже важливо для мого розвитку в соціумі... І зовсім інакше потім життя складається. Ти вже розумієш, що працювати можна не лише за гроші, що є ще служіння»* [2]. Причому набуті контакти посприяли кардинальній зміні працевлаштування. Відповідно, відбулося розширення не лише афективних, але й інструментальних зв'язків людини.

Для низки респондентів були важливі внутрішні зміни, зокрема й емоційні: наприклад, *«[Зміни] важко виміряти зовнішніми критеріями... Я відчула, що набула більше внутрішнього стрижню, відчула божественну підтримку, що я не сама»* [5]; *«Дуже змінилося ставлення до таких понять, як терпіння, егоїзм. Раніше, коли в мене щось не виходило, все зразу переходило в агресію. Потім я стала над цим працювати»* [2]; *«[Тепер є] певний сенс, прагнення робити щось значуще – це те, що мене дуже сильно підтримує тепер»* [3]; *«Відчула, що я не є самотньою..., поруч були одnodумці..., відчула смак життя, відчула себе щасливою..., це мені дало своєрідну впевненість у майбутньому»* [10].

Значення матеріалу для формування теорії релігійного навернення

Зібраний матеріал показує різноманіття сценаріїв релігійного навернення. Суттєво різняться вік навернення та обставини навернення. Для одних набуття нової релігійної ідентичності було пов'язане з наверненням інших членів родини, для інших це відбувалося поза взаєминами родини. Для когось цей процес був швидким, для інших – поступовим. Хтось був атеїстом і зустріч з багаї була випадковою, а хтось перебував у пошуках віросповідання, що задовольняло би його/її духовні потреби. Хтось переживав кризовий, стресовий період у житті, а для іншого життя мало спокійний плін.

В академічній літературі ми можемо натрапити на припущення, що стрімке навернення асоційоване з сильними емоційними переживаннями, а тривале, поступове навернення – з інтелектуальним, раціональним осмисленням доктрини й практики віросповідання [24, 216]. Серед зібраних нами життєвих історій є випадки, де ми не бачимо такої однозначної асоційованості. Так, один із респондентів перебував у релігійному пошуку й на момент знайомства з багаї уже мав уявлення про те, що він вважає важливим і що його не задовольняє в деяких інших релігіях. Оскільки багаї вразили його відповідністю доктрини його цінностям, він зразу ж приєднався до громади. В іншому випадку одна з респонденток, матір і сестра якої сповідували багаї, тривалий час була знайома з цієї релігією, позитивно до неї ставилася, час від часу брала участь у заходах, але не бачила достатніх причин вважати себе багаї. Однак, під час паломництва рідних до Хайфи, до якого вона приєдналася з туристичною метою, у неї трапилися несподівані інтенсивні емоційні переживання, у результаті яких вона прийняла цю віру: *«Це було якесь прозріння, очищення... Тобто таке священне місце, де відчувається дух Божий...»* [12]. У цих двох прикладах ми бачимо стрімке навернення з виразним когнітивним компонентом і поступове навернення з виразним емоційним компонентом.

Різноманіття сценаріїв навернення змушує поставити під сумнів доречність формулювання певних типових моделей навернення, що включають тривалість процесу навернення, вік, значення емоційної та інтелектуальної складової, пасивність або активність у процесі навернення тощо, як ми можемо побачити у дослідників, які працювали з іншими релігійними громадами. Однак, на основі теоретичного й емпіричного матеріалу ми можемо висунути деякі узагальнені припущення щодо процесу навернення, що мають значення для подальшого розвитку теорії релігійної конверсії.

1. У процесі навернення має місце як когнітивний, так й емотивний компоненти.

2. Їхня виразність може суттєво варіювати в різних людей і ступінь виразності того чи іншого компонента не має однозначного зв'язку з тривалістю процесу навернення.

3. Чинниками, що спонукають до ближчого знайомства з вірою є або відповідність цінностей потенційного вірянина нормативній картині світу, пропонованій у віросповіданні, або позитивні враження від тих людей, хто ідентифікують себе вірянами даного віросповідання, або релевантний містичний досвід¹⁸ (іншими словами, зацікавлює або доктрина, або люди, які її сповідують, або містичні переживання; причому ці три чинники можуть поєднуватися).

4. Зацікавленість у віросповіданні переходить у прийняття нової релігійної ідентичності, коли має місце принаймні одна з або певна комбінація таких обставин:

- потенційний вірянин пересвідчується у відповідності віросповідання своїм найглибшим переконанням;

- потенційний вірянин має особливі позитивні емоційні переживання, пов'язані з віросповіданням (з людьми в громаді, релігійними текстами або священними місцями);

- потенційний вірянин переживає містичний досвід.

5. Є два типи сценаріїв навернення, що потребують розрізнення під час аналізу:

- випадки, коли потенційний вірянин не сповідує жодної релігії та не шукає релігійного досвіду (у такому разі ключове питанням аналізу полягає в тому, що спонукало індивіда змінити атеїстичний або агностичний світогляд на релігійний);

- випадки, коли потенційний вірянин не є ані атеїстом, ані агностиком і зацікавлений у трансцендентному (у такому разі центральним питанням є те, чому було обрано саме цю віру, а не іншу або неафілійованість; відтак, ми аналізуємо уявлення респондента про різні віросповідання та їхнє співвідношення з його/її нормативною картиною світу, а також функціональність обраної релігійної віри та громади для цього індивіда).

6. Фактори життєвої кризи, стресу, депривації хоча й можуть бути складовою певного сценарію релігійного навернення, але самі по собі не можуть пояснити цього феномену, оскільки, з одного боку, не кожна людина, яка пережила відповідний стан, набуває релігійної ідентичності, а з іншого – не кожен неофіт переживав такі стани до навернення. Відповідно, при аналізі навернення більший евристичний потенціал має питання не про способи зменшення страждань завдяки набуттю нової релігійної ідентичності, але про фактори підвищення суб'єктивного благополуччя індивіда, яке може відбутися як завдяки зменшенню певних страждань, так і завдяки підвищенню якості життя в тих чи інших аспектах, новим можливостям для самореалізації, які відкрилися перед індивідом завдяки наверненню.

7. Порівнюючи навернення до різних віросповідань, ми можемо проаналізувати, які аспекти віровчення респонденти вважали важливими для себе на етапах знайомства з вірою та її прийняття, а також у яких термінах респонденти описують вірян громади та які організаційні аспекти віросповідання відзначають як значущі для них. Відповідно, можемо зробити певні припущення як про особливості навернення до певного віросповідання, порівняно з іншими, так і щодо особистісних характеристик людей, які його обирають.

Література

1. Богданова О. Наскільки релігійним є українське суспільство? Порівняльний аналіз показників релігійності за даними міжнародної програми соціальних опитувань (ISSP, 2008) / Олена Богданова // Наукові записки НаУКМА. Серія "Соціологічні науки". – 2009. – Т. 96. – С. 67–73.

2. Інтерв'ю № 1. – Київ, 13.02.2013.

3. Інтерв'ю № 2.1. – Київ, 16.02.2013.

4. Інтерв'ю № 2.2. – Київ, осінь 2008.

5. Інтерв'ю № 3.1. – Київ, 02.03.2013.

6. Інтерв'ю № 3.2. – Київ, осінь 2008.

7. Інтерв'ю № 4.1. – Київ, 02.03.2013.

8. Інтерв'ю № 4.2. – Київ, осінь 2008.

9. Інтерв'ю № 5. – Київ, 09.03.2013.

10. Інтерв'ю № 6. – Київ, 27.05.2013.

11. Інтерв'ю № 7. – Київ, 28.05.2013.

12. Інтерв'ю № 8. – Київ, осінь 2008.

13. Інтерв'ю № 9. – Київ, осінь 2008.

¹⁸ Одна з респонденток зазначила, що побачила уві сні конкретних людей багаї до того, як зустрілася та познайомилася з ними в реальному житті.

14. Милонович Д. Релігійна конверсія та новітні релігійні організації в Україні: досвід біографічного аналізу / Дмитро Милонович // *Методологія, теорія та практика аналізу сучасного суспільства*. – 2010. – Вип. 16. – С. 542-547.
15. *Община бахаї: основания, цели и намерения* / Пер. с англ. на рус.; [Всемирный центр бахаї, Хайфа, 1990]. – К.: ВАТ «Книжкова друкарня наукової книги». – 2000. – 42 с.
16. Перкінс М., Хейнсворт Ф. Віра багаї / Мері Перкінс, Філіп Хейнсворт. – К.: ВІПОЛ. – 2000. – 75 с.
17. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин [Електронний ресурс] // *Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин* [Інформаційні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні станом на 2013 рік: рух до партнерства держави і Церкви чи до кризи взаємин?» 22 квітня 2013 р.] – К.: Цент Разумкова. – 2013. – С. 23–48. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/Przh_Religion_2013.pdf
18. Рязанова Л. Релігійний ренесанс: спроба соціологічної діагностики / Людмила Рязанова // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – № 4. – С. 114–125.
19. Скокова Л. Автобіографічні повідомлення як джерело у дослідженні проблеми релігійної ідентичності: кейс-стаді // *Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід* / Людмила Скокова. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 137 – 165.
20. Филипович Л. Проблема вибору нетрадиційної віри / Людмила Филипович // *Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / За ред. Анатолія Колодного (голова ред. колегії) та ін.* – Т. 8. *Нові релігії України*. – Київ, 2010. – С. 132-143.
21. Bainbridge W. S. *The Sociology of Conversion* / William Sims Bainbridge // *Handbook of Religious Conversion* / Ed. by H. Newton Malony, Samuel Southard. – Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1992. – P. 178–191.
22. Gooren H. Reassessing Conventional Approaches to Conversion: Toward a New Synthesis / Henri Gooren // *Journal for the Scientific Study of Religion*. – 2007. – Vol. 46, #3. – P. 337–353.
23. Gooren H. *Religious Conversion and Disaffiliation: Tracing Patterns of Change in Faith Practices* / Henri Gooren. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2010. – 224 p.
24. Hood R.W. *Conversion, Spiritual Transformation and Deconversion* / Ralph W. Hood Jr., Peter C. Hill, Bernard Spilka // *The Psychology of Religion: An Empirical Approach* [4th ed.] – New York, London: the Guilford Press, 2009. – P. 206-245.
25. Hutter M. Baha'i / Manfred Hutter // *The Brill Dictionary of Religion: in 4 vols.* / Ed. by Kocku von Stuckrad. – Leiden, Boston: Brill. – 2006. – V.1. – P. 158–160.
26. Jindra I. W. *A New Model of Religious Conversion: Beyond Network Theory and Social Constructivism* / Ines W. Jindra. – Leiden, Boston: Brill. – 2014. – 228 p.
27. Johnson T. M. *Religious Affiliation* / Todd M. Johnson, David B. Barrett // *Encyclopedia of Population: in 2 vols.* // Eds. Paul Demeny and Geoffrey McNicoll. – Vol. 2. – New York: Macmillan Reference USA, 2003. – P. 835–837.
28. Snow D. A. *The sociology of Conversion* / Daniel A. Snow, Richard Machalek // *Annual Review of Sociology*. – 1984 – Vol.10. – P. 167–190
29. *Universal House of Justice Elected* [Electronic Resource] / Baha'i World News Service; Baha'i International Community. – 30 April 2013. – Access Mode: <http://news.bahai.org/story/951>